

Michał Bąkowski*

ZARYS HISTORII SAMOPOMOCY FINANSOWEJ W POLSCE DO KOŃCA XX WIEKU

DOI: 10.26399/meip.2(81).2024.10/m.bakowski

WPROWADZENIE

Pierwsze organizacje, które realizowały idee samopomocy, zaczęły funkcjonować w Europie w okresie średniowiecza. Instytucje te poprzedzały powstanie spółdzielni kredytowych. Przyczyną ich narodzin był dynamiczny rozwój gospodarczy w drugiej połowie średniowiecza, co wywołało zwiększony popyt na pieniądź, którego nie było w dostatecznej ilości w obrocie gospodarczym. Doprowadziło to do pobierania wygórowanych odsetek od pożyczonych pieniędzy, tzw. lichwy. Najbardziej odczuwała to uboga ludność¹. Na przestrzeni ponad 450 lat można wskazać wiele przykładów podmiotów zajmujących się pomocą finansową dla społeczeństwa, co jest przedmiotem niniejszej analizy.

PIERWSZE FORMY SAMOPOMOCY FINANSOWEJ W POLSCE

Pierwsze próby organizowania w Polsce wsparcia kredytowego w oparciu o zasady samopomocy sięgają XV w. Przykładem są kaszubskie maszoperie rybackie (organizacje zawodowe rybaków morskich). Z upływem czasu idea samopomocy finansowej była rozwijana i powstawały nowe organizacje. Przyjęły one formę m.in. banków pobożnych, tzw. *montes pietatis*, które pojawiły się w XV w. we Włoszech, później we Francji i w Niemczech. Zajmowały się udzielaniem kredytów bezprocentowych dla ludności

* Akademia Łomżyńska, Polska, e-mail: bakos@wp.pl, ORCID: 0000-0003-3648-0512.

¹ J. Kuliszewski, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1961, s. 345 i n.

ubogiej pod zastaw ruchomości (fantów). Środki na tę działalność pochodziły z funduszy uzyskanych z dobroczynności. Powstały one na skutek walki kościoła katolickiego z lichwą i wprowadzonym zakazem pobierania odsetek od pożyczek według zasady *Mutuum date nihil inde sperantes* („Dawajcie pożyczki, nie oczekując żadnych zysków”, Ewangelia Świętego Łukasza 6,35). Pierwszym takim bankiem była założona w 1577 r. przez ks. Wawrzyńca Białobrzeskiego Fundacja Taniego Kredytu w Ostrołęce, która udzielała rzemieślnikom pożyczek o niskim oprocentowaniu. Wkrótce jezuita, ksiądz Piotr Skarga, utworzył bank pobożny w 1587 r. w Krakowie. Następnie ufundowano banki pobożne w Wilnie (1579 r.), Warszawie (1589 r.), Łowiczu (ok. 1600 r.)². Uległy one likwidacji w okresie zaborów, a w Krakowie przetrwały do roku 1948³.

W historii rozwoju instytucji przedspółdzielczych można wskazać też inne przykłady. W 1715 r. ksiądz Jordan założył w Pabianicach kasę pożyczkową pod nazwą „Zakładka na sprzężaj”. Przeznaczeniem kasy było udzielanie włościanom nieoprotentowanych pożyczek na zakup wołów i koni, czyli tzw. sprzężaju. Kasa ta miała charakter filantropijny, ale też pewne cechy współczesnej spółdzielni kredytowej. Fundusze pochodziły z daru założyciela, wnoszonych składek chłopów i zapisów osób fizycznych. Obowiązywała solidarna poręka zaciągniętej pożyczki przez całą gromadę gospodarzy lub tylko kilku z nich, którzy mieli prawo kontrolowania sposobu wykorzystania kredytu przez dłużników⁴.

Pod koniec XVIII w. pojawiły się na rynku instytucje, które posiadały atrybuty spółdzielni kredytowej: wiejskie kasy pieniężne i magazyny zbożowe. Pierwsza wiejska kasa pożyczkowa została założona w 1765 r. przez Andrzeja Zamojskiego we wsiach Jonne i Elżbiecie pod nazwą „Karbona”. Ze składek gospodarzy powstał kapitał zarządzany przez sołtysa oraz dwóch gospodarzy i był przeznaczony do udzielania włościanom pożyczek w nieszczęśliwych wypadkach, na sfinansowanie wydatków weselnych, na naukę rzemiosła czy też budowę domów⁵.

Innymi zasadami działalności odznaczały się wiejskie kasy pożyczkowe, które założyła księżna Anna Jabłonowska w Siemiatyczach i Kocku. Kasy te przyjmowały wkłady oszczędnościowe i udzielały tanich pożyczek rolnikom. Pożyczki przyznawała grupa wiejska, a ich oprocentowanie wynosiło 3%. Tyle samo wynosiło oprocentowanie

² J. Ossowski, *Jabmużna i kredyt*, Sopot: Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych, 2005, s. 75-76.

³ S. Głabiński, *Wykład ekonomiki społecznej wraz z zarysem polityki ekonomicznej z historią ekonomiki*, Lwów: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, 1913, s. 378.

⁴ J. Ossowski, *Instytucje „mikrokredytowe” w dawnej Polsce*, [w]: E. Ostrowska, J. Ossowski (red.), *Rynki finansowe. Mikrofinanse*, Sopot: Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych, 2009, s. 748.

⁵ T. Kłapkowski, *Spółdzielnie rolnicze w województwach centralnych i wschodnich*, Warszawa: WZZSRRP, 1928, s. 5.

depozytów. Podobną kasę założył w 1779 r. kasztelan radomski Michał Świdziński. Obok kas pieniężnych zakładano samopomocowe magazyny zbożowe, zajmujące się udzielaniem na przednówku pożyczek w naturze. Zwracane były one także w naturze po żniwach. Pierwsze magazyny wiejskie założyli Czartoryscy w 1779 r. w swoich dobrach w Wołczynie, Puławach i Samoklęskach⁶.

Opisane przykłady pozwalają stwierdzić, że już w II połowie XVIII w. można wskazać na ziemiach Polski rodzime załóżki jednostek drobnego kredytu spółdzielczego. Swoją strukturą były dostosowane do warunków, jakie wówczas panowały na wsi. Założyciele ich kierowali się dobroczynnością, jednak działalność tych instytucji cechuje się spółdzielczym charakterem i jest nowatorska jak na tamte czasy.

Druga połowa XIX w. to okres liberalizacji rynku operacji pożyczkowych w większości krajów europejskich. W 1854 r. w Anglii uchylono przepisy prawne, które zakazywały pobierania nadmiernych odsetek. W Prusach miało to miejsce w 1867 r., w monarchii austro-węgierskiej w 1868 r., a w carskiej Rosji w 1879 r. Doprowadziło to prawie wszędzie do wzrostu stóp procentowych. Głównie na terenach wiejskich powszechne były praktyki lichwiarskie. Dodatkowo w tym okresie nastąpiło zniesienie pańszczyzny i zależności cechowej, co spowodowało uwolnienie dość znacznych zasobów pracy. „Uwolnione zasoby pracy mogły być spożytkowane, z jednej strony na zwiększenie produkcji przez drobnych producentów oraz wzrost obrotów przez drobnych handlowców, a z drugiej strony wzbogaczy powstający w miastach rynek pracy”⁷.

W tej sytuacji zwiększył się popyt na kredyt obrotowy ze strony drobnych producentów i handlowców. Nie mieli oni możliwości korzystania z kredytów oferowanych przez banki akcyjne, które były wysoko oprocentowane. Dodatkowo banki nie miały rozbudowanej sieci placówek i nie były zainteresowane małą znaczącymi kredytobiorcami. Wszystko to spowodowało, że indywidualnie działający drobni wytwórcy stali się podmiotami słabymi ekonomicznie na rynku, niemającymi dostępu do kapitału. Wpłynęło to na powstanie i rozwój stowarzyszeń kredytowych, co było przejawem przedsięwzięć społecznych w wymiarze lokalnym. Spółdzielnie kredytowe zakładano jako sprzeciw wobec wyzysku ekonomicznego i lichwy, jako wsparcie najbiedniejszych grup społecznych, głównie z terenów wiejskich oraz spoza dużych centrów przemysłowych. Powstawanie spółdzielni kredytowych sprzyjało także racjonalnemu wykorzystaniu funduszy samopomocowych z punktu widzenia gospodarki oraz obronie słabszych podmiotów.

⁶ *Ibidem*, s. 4-5.

⁷ T. Bryniarska, *Polska spółdzielczość kredytowa na rynkach konkurentów i kooperantów (ze szczególnym uwzględnieniem spółdzielczości kredytowej na Opolszczyźnie)*, Opole: Uniwersytet Opolski, 1999, s. 22.

KASY SCHULZEGO I RAIFFEISENA NA ZIEMIACH POLSKICH

Pionierami wykształconej spółdzielczości finansowej są Franz Herman Schulze (1808-1883) i Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818-1888). Zalicza się ich do klasyków spółdzielczości kredytowej. Zakładali na terenie Niemiec pierwsze spółdzielnie kredytowe, ale każdy z nich inaczej organizował działalność, tworząc swoisty system spółdzielczości.

Schulze był propagatorem liberalizmu gospodarczego i uważał, że można pogodzić pracę z kapitałem. Sukcesu upatrywał w solidarności, samopomocy społecznej oraz zawodowej ogółu ludzi, którzy byli połączeni grupowym interesem, zbieżnymi potrzebami oraz podobną sytuacją, w jakiej się znajdowali. W 1850 r. założył w rodzinnym mieście, Delitzsch, pierwszą kasę pożyczek i oszczędności. Intencją założyciela było zapewnienie rzemieślnikom i kupcom podobnych korzyści skali, które uzyskał przemysł fabryczny. W początkowym okresie działalności kasy skupiała ona nieliczną grupę obywateli tego miasteczka. Osoba wstępująca do kasy była zobowiązana do wniesienia udziału w wysokości jednego talara oraz musiało za nią poręczyć co najmniej dwóch członków. Pozostali podejmowali w głosowaniu ostateczną decyzję o przyjęciu danej osoby w poczet działaczy. Pożyczki były udzielane tylko członkom kasy. Zakładanie kas przez Schulzego na wsi nie powiodło się. Dlatego były one otwierane w miastach, gdzie znajdowały się siedziby władz administracyjnych oraz sądów. Z kas mogła korzystać zarówno ludność miast, jak i wsi⁸. Jednak dostęp rolników do tych instytucji był utrudniony.

Brak instytucji kredytowych na terenach wiejskich zastąpiono stowarzyszeniami, które zakładał działacz gospodarczy Friedrich Raiffeisen. Były to kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, zajmujące się udzielaniem taniego oraz dogodnego kredytu dla ludności rolniczej. Celem ich działalności było polepszenie materialnych oraz moralnych warunków życia członków. Raiffeisen zorganizował pierwszą kasę w 1854 r. we wsi Heddesdorf. Po 34 latach w Niemczech funkcjonowało ponad 700 takich instytucji. Miały one charakter lokalny, działały na obszarze jednej wsi lub parafii. Członkowie w początkowym okresie nie wnosili żadnych udziałów ani wpisowego. Dopiero uchwalona 19 lipca 1876 r. ustawa nałożyła obowiązek wnoszenia udziałów. W kasach Raiffeisena wprowadzono niewielkie udziały, jakie należało wnieść, a ich wysokość nie przekraczała 30 marek⁹.

Rozbieżności między systemami Raiffeisena i Schulza były spowodowane ich różnymi poglądami politycznymi, religijnymi oraz społecznymi. Schulze jako ekonomista opracował program działania czysto rynkowy, aby zmienić warunki życiowe osób najbiedniejszych, wszystkimi dostępnymi metodami. Natomiast Raiffeisen był

⁸ P. Ruczkowski, *Komunalne kasy oszczędnościowe w Drugiej Rzeczypospolitej: ustrój prawny i działalność*, Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza, 2010, s. 31.

⁹ *Ibidem*, s. 32.

filantropem, który chciał przy pomocy spółdzielni pożyczkowych rozpropagować uczucia religijne oraz chrześcijańską miłość do bliźniego. Kasy, które stworzył, kierowały się nie tylko względami ekonomicznymi. Działały według zasady „jeden za wszystkich – wszyscy za jednego”, która dotyczyła nieograniczonej rękami wszystkich działaczy. Porównanie głównych cech kas systemu Raiffeisena i Schulzego przedstawia tabela 1.

Tabela 1.
Porównanie kas Schulza i Raiffeisena

Cecha	System H. Schulza	System F. Raiffeisena
Cel funkcjonowania	ekonomiczny: oferowanie usług finansowych na warunkach, które umożliwiłyby członkom awans społeczny do klasy średniej	ekonomiczny, społeczny: zintegrowanie sił oraz zasobów spółdzielców dla ich pożytku gospodarczego według zasady chrześcijańskiej miłości bliźniego
Zysk	kasy opierają działalność w dużym stopniu na zasadach rynkowych, najważniejsza jest sprawność organizacyjna oraz efektywność ekonomiczna	kasy nie są nastawione na zysk, przywiązują wagę do współpracy społeczności lokalnej opartej na zasadach braterstwa
Obszar działania	duży, bez żadnych ograniczeń	mały, ograniczony do terenu parafii lub wsi
Teren działania	miasta, członkami są drobni przemysłowcy, kupcy, rękodzielnicy i robotnicy	wsie, członkami są głównie rolnicy, którzy mają poglądy konserwatywne (ok. 3000)
Liczba członków	przeciętnie duża, małe znaczenie więzi członkowskich	przeciętnie mała, członkowie dobrze się znają
Wysokość udziału członka	wysoka	niska
Polityka dywidendy	dywidenda płacona bez określonej granicy	dywidenda nie przekracza stopy procentowej wkładów oszczędnościowych
Depozyty	obowiązkowo lokowane we własnym banku ludowym	obowiązkowo lokowane we własnej kasie
Rodzaj udziałowego kredytu	krótkoterminowy, przeważnie na trzy miesiące, maksymalnie na dwa lub trzy lata; nie można było znać dokładnie sytuacji ekonomicznej dłużników	krótkoterminowy, jak i długoterminowy, stosowano uproszczony model badania zdolności kredytowej
Kontrola kredytu	ścista kontrola sposobu wykorzystania kredytu	zasadniczo brak kontroli sposobu wykorzystania kredytu
Praca zarządu	wynagradzana	społeczna, z wyjątkiem opłacanej pracy kasjera

Cecha	System H. Schulza	System F. Raiffeisena
Koszty funkcjonowania	pokrywane z odsetek od lokat w innych bankach	minimalizowane, opierające się na bezpłatnej pracy członków
Nadwyżka finansowa	część zasila fundusz rezerwowy, a reszta wypłacana jest członkom	cała kwota zasila fundusz rezerwowy
Refinansowanie działalności	nie występuje	organizowanie central finansowych
Rękojnia i odpowiedzialność członków	solidarna i nieograniczona, później została ograniczona do wysokości udziałów i dopłaty do trzech tysięcy marek w wypadku powstania straty	solidarna i nieograniczona odpowiedzialność członków
Likwidacja	fundusz rezerwowy dzielony pomiędzy członków	fundusz rezerwowy przekazany na cele społeczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Chmielewski, *Kasy Stefczyka a Banki Ludowe*, Lwów–Kraków–Warszawa–Wilno–Katowice–Toruń: ZZSRRP, 1926, s. 3-10; E. Gostomski, *Europejskie banki spółdzielcze*, „Gazeta Bankowa” 2006, nr 46, s. 12; E. Gostomski, *Narodziny spółdzielczości kredytowej w Europie i rozwój banków spółdzielczych w Polsce*, [w]: A. Szelańska (red.), *Współczesna bankowość spółdzielcza*, Warszawa: CeDeWu, 2011, s. 23-25; T. Kłapkowski, *Patronackie spółdzielnie rolnicze w Małopolsce*, Kraków: Spółdzielczy Instytut Naukowy, 1927, s. 67-68; L. Lamenta, *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe w systemie instytucji finansowych*, Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 1997, s. 15; W. Morawski, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa: MUZA SA, 1998, s. 67-68; T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze w Polsce. Ekonomiczne i finansowe warunki rozwoju*, Poznań: WSB, 1998, s. 27-28; S. Sochociński, *Podstawy i zasady spółdzielczości kredytowej w Polsce Ludowej w świetle doświadczeń wielkopolskiego systemu spółdzielczego*, Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 1984, s. 44; J. Szambelańczyk, *Banki spółdzielcze w Polsce w procesach zmian gospodarczych*, Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2006, s. 15-24.

Kasy Schulzega w większym stopniu zbliżone były do rozwiązania rynkowego i tym różniły się od spółdzielni Raiffeisena. Wiele z nich po uchwaleniu ustawy spółdzielczej przekształciło się w spółki akcyjne, natomiast kasy typu Raiffeisena stały się wzorcem dla rozwoju spółdzielni kredytowej. Uważał on spółdzielnie za jedno ze stadiów tworzenia chrześcijańsko-braterskiego bytu w grupach rolnych.

Do będącej pod zaborami Polski w XIX w. również przeniknęła myśl spółdzielczości kredytowej, jednak każdy z zaborców obrał różne drogi organizowania oraz prowadzenia spółdzielni kredytowych. Zakładane instytucje kredytowe miały różną postać, cechy oraz odmienne nazwy, określenia w poszczególnych zaborach. Było to następstwem innej sytuacji ekonomicznej oraz prawnej w poszczególnych zaborach, koncepcji założycieli instytucji kredytowych. Duża część z nich była zakładana w większym lub mniejszym stopniu na wzór spółek Schulzega lub też kas Raiffeisena.

Najwcześniej i najszybciej rozwijały się spółdzielnie kredytowe pod zaborem Prus. Zakładano je w Wielkopolsce już w latach 50. XIX w. W 1850 r. założono Spółkę dla Oszczędności i Pożyczek Wekslowych w Śremie, która uważana jest za pierwszą polską spółdzielnię na terenach zaboru pruskiego. Na terenach włączonych do Prus przeważały spółdzielnie typu Schulzego, które w początkowej fazie nazywano spółdzielniami zarobkowymi, a w późniejszym okresie bankami ludowymi. Próbowano przenieść na grunt polski rozwiązania spółdzielni kredytowych Raiffeisena, jednak rywalizacja pomiędzy tymi dwoma modelami zakończyła się w latach 90. XIX w. na korzyść modelu Schulzego. Do rozwoju tych instytucji przyczyniła się działalność księży: Piotra Wawrzyniaka, Augustyna Szamarzewskiego, Stanisława Adamskiego, a także dra Karola Marcinkowskiego oraz Mieczysława Łyskowskiego, który jest autorem książki przeznaczonej dla spółdzielców pod tytułem *Przewodnik dla spółek pożyczkowych*¹⁰. Pierwsze trwałe spółdzielnie finansowe zaczęły powstawać w latach 60. XIX w.¹¹:

- w 1859 r. – Spółdzielczy Bank Kredytowy w Śremie,
- w 1861 r. – Towarzystwo Pożyczkowe dla Przemysłowców Miasta Poznania powstałe w 1861 r. (od 1888 r. spółdzielnia została przekształcona w Bank Przemysłowców) z inicjatywy M. Łyskowskiego i H. Cegielskiego,
- w 1862 r. – Towarzystwo Pożyczkowe w Brodnicy i Gołubiu (działają obecnie jako banki spółdzielcze),
- w 1864 r. – Spółdzielnia Kredytowa w Środzie Wielkopolskiej.

Niedługo później rozpoczął się proces organizowania instytucji kredytowych również na Pomorzu i Górnym Śląsku. Przykładem jest założony w 1885 r. Bank Ludowy w Bytomiu.

Spółdzielnie te miały charakter powszechny, tzn. łączyły rolników, rzemieślników, jak również przedstawicieli innych zawodów. Oprócz działalności finansowej prowadziły także działalność oświatową, walkę z wynarodowieniem poprzez wzmacnianie świadomości społecznej i narodowej oraz poprzez propagowanie kultury polskiej. Starano się też podnosić poziom moralny członków spółdzielni, walcząc np. z pijaństwem.

Instytucje działające w Wielkopolsce początkowo opierały swoją działalność na przepisach prawa cywilnego o spółkach oraz na prawie o stowarzyszeniach. Uchwalona ustawa z 1 maja 1889 r. o stowarzyszeniach zarobkowych i gospodarczych całościowo uregulowała ich funkcjonowanie¹².

¹⁰ J. Gniewek, *Zarządzanie strategiczne w sektorze banków spółdzielczych w Polsce w okresie transformacji*, Kraków: ZNAR im. H. Kołłątaja, 2003, s. 12.

¹¹ T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze...*, s. 35.

¹² E. Wawrzyńczuk-Nathali, B. Piasecka-Janowicz, *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe – historia i perspektywy*, [w]: P. Ruczkowski, B. Rutkowski (red.), *Prawne i ekonomiczne problemy funkcjonowania spółdzielczości finansowej na przełomie XX i XXI wieku*, Kielce: WSEiP im. prof. E. Lipińskiego, 2011, s. 79.

Ruch spółdzielczy w zaborze pruskim miał dobre podłoże gospodarcze. Efektem funkcjonowania banków ludowych była poprawa warunków pożyczkowych. Zanikła lichwa, obniżeniu uległy odsetki od pożyczek. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości były one siłą napędową rozkwitu ogólnopolskiej spółdzielczości. Rozwój kas kredytowych w zaborze pruskim w latach 1874-1913 przedstawia tabela 2.

Tabela 2.
Rozwój kas kredytowych w zaborze pruskim
w latach 1874-1913 (dane finansowe w mln zł)

Rok	Liczba spółdzielni	Liczba członków	Udziały	Rezerwy	Wkłady oszczędności	Udzielone pożyczki	Czysty zysk
1874	48	8 715	1,51	0,19	7,13	8,96	0,14
1891	76	27 671	6,23	2,79	26,97	bd	bd
1900	112	47 890	13,84	5,32	78,41	89,86	1,27
1912	197	121 875	50,86	24,97	494,78	544,28	5,96
1913	221	138 853	55,58	30,99	616,54	596,61	bd

Źródło: J. Ossowski, *Jatmużna i kredyt...*, s. 121.

W zaborze austriackim spółdzielczość kredytowa rozwinęła się trochę później niż w Wielkopolsce. Na terenie Galicji rozwinęły się różnorodne instytucje drobnego kredytu, które działały na podstawie Ustawy o stowarzyszeniach zarobkowych z 1873 r.¹³ Na terenach tych dominowały trzy rodzaje instytucji drobnego kredytu: spółki oszczędności i pożyczek systemu Raiffeisena, towarzystwa zaliczkowe i kasy oszczędności, które rozwinęły się najsłabiej.

Najliczniejszą grupą były towarzystwa zaliczkowe, które swoją działalność opierały na zasadach Schulzego oraz wzorowały się na wielkopolskich bankach ludowych. Miały one obsługiwać ludność miejską (przeważnie rzemieślników), jednak z czasem były dostępne dla osób pochodzących z różnych warstw społecznych. Pierwszą instytucją tego typu było założone w 1864 r. Miejskie Towarzystwo Pożyczkowe w Brzeżanach, a następnie w Krakowie w 1869 r. i we Lwowie w roku 1871¹⁴.

Własny typ instytucji kredytowej stworzył dr Franciszek Stefczyk. Po powrocie z Niemiec opublikował *Przewodnik dla spółkowych kas oszczędnościowych* i w 1890 r. zorganizował pierwszą spółdzielnię kredytową w Galicji – w Czernichowie pod

¹³ C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Od banku pobożnego do banków państwowych i prywatnych. Banki w Polsce, ich rola ekonomiczna, społeczna i kulturowa* [online], s. 2, http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/leszczyńska_lisiecka.pdf, dostęp: 10.03.2013.

¹⁴ J. Ossowski, *Jatmużna i kredyt...*, s. 128.

Krakowem – Spółkową Kasę Oszczędności i Pożyczek¹⁵. W swojej działalności nawiązywały one do zasad Raiffeisena – ich obszar działania ograniczał się do terenu jednej gminy, a głównym celem było dostarczenie kredytu ubogiej ludności rolniczej. Ze środków zgromadzonych w formie oszczędności udzielały przeważnie na krótkie terminy niewielkich pożyczek, wspierając drobne rzemiosło oraz gospodarstwa wiejskie. Warunki, na jakich były udzielane kredyty, ustalano indywidualnie. Zadaniem kas było udzielanie „dogodnego i taniego kredytu osobistego (...) na cele gospodarcze i obrotowe”. Zamożniejsze kasy udzielały pożyczek na inwestycje lub na nabycie gruntów¹⁶.

Franciszek Stefczyk był propagatorem rozwoju spółdzielczości kredytowej. Podkreślał rolę taniego i dostępnego kredytu bankowego w rozwoju gospodarczym obszarów wiejskich. Jego zasługą jest opracowanie wzorcowego statutu dla spółek oszczędności i pożyczek. Po jego śmierci zaczęto nazywać spółki oszczędności i pożyczki „kasami Stefczyka”. Rozwój spółdzielni kredytowych systemów Raiffeisena i Schulzego w latach 1900-1912 w Galicji przedstawiają tabele 3 i 4.

Tabela 3.
Rozwój spółdzielni kredytowych systemów Schulzego
w Galicji w latach 1900-1912 (dane w koronach)

Rok	Liczba spółdzielni	Liczba członków	Suma udziałów	Wkłady oszczędności	Udzielone pożyczki	Osiągnięte zyski
1900	621	423 275	21 531 194	75 543 350	114 570 523	1 771 620
1905	701	562 962	35 425 706	138 245 388	219 389 293	2 704 799
1909	1 053	809 713	64 016 249	208 371 270	398 312 740	4 020 393
1911	1 450	989 767	79 840 720	293 863 450	545 231 980	5 353 596
1912	1 575	1 008 183	85 897 082	255 931 320	484 508 330	4 629 147

Źródło: R. Witalec, *Porównanie działalności spółdzielni kredytowych systemów Schulzego i Raiffeisena*, „Pieniądze i Wież” 2004, nr 3, s. 94-98.

¹⁵ A. Żelechowski, *Rozprawa o spółdzielczości kredytowej w Polsce*, Tarnów: Zrzeszenie Urzędników B.G.K., 1932, s.12.

¹⁶ J. Michalski, *Polskie kooperatywy kredytowe i kasy oszczędnościowe. Rozwój i stan obecny na obszarze ziem polskich*, Lwów: Skł. gł. Księgarnia Gubrynowicza i Syna, 1914, s. 50.

Tabela 4.
Rozwój spółdzielni kredytowych systemów Raiffeisena
w Galicji w latach 1900-1912 (dane w koronach)

Rok	Liczba spółdzielni	Liczba członków	Suma udziałów	Wkłady oszczędności	Udzielone pożyczki	Osiągnięte zyski
1900	63	7 716	39 823	641 756	853 296	22 835
1905	502	89 494	691 877	13 048 821	14 851 751	161 363
1909	970	195 345	1 722 063	33 641 238	38 144 401	366 189
1911	1257	264 042	2 472 249	59 996 377	55 879 865	469 447
1912	1399	297 734	2 831 934	68 285 124	79 689 166	645 420

Źródło: R. Witalec, *Porównanie działalności...*, s. 94-98.

Na podstawie przedstawionych danych można zauważyć, że Kasy Stefczyka rozwiły się bardzo dynamicznie. Na przestrzeni badanego okresu liczba kas zwiększyła się 22-krotnie, natomiast liczba członków prawie 40-krotnie. Tempo przyrostu członków wyprzedziło tempo przyrostu kas. Z kolei towarzystwa systemu Schulzego zwiększyły się w analogicznym okresie o 150%, natomiast liczba członków o prawie 140%. Przeciętna spółdzielnia kredytowa Schulzego była jednostką z większą liczbą członków, co wynikało z tego, iż kasy Stefczyka działały na obszarze jednej parafii. Można również zauważyć malejącą dysproporcję wkładów oszczędnościowych przypadających na każdą instytucję. W 1900 r. depozyty przypadające na statystyczną spółdzielnię systemu Schulzego były prawie 12-krotnie wyższe w porównaniu do kas Raiffeisena. Jednak kryzys finansowy 1912 r. wywołał wycofywanie środków przez członków spółdzielni Schulzego, w wyniku czego dysproporcja uległa zmniejszeniu 3,3 razy na korzyść Kas Stefczyka.

Kasy Stefczyka zrealizowały na terenie Galicji następujące zadania¹⁷:

- uniezależniły członków kas od lichwiarskiego oprocentowania kredytów;
- zainicjowały korzystanie z niedrogich pożyczek wykorzystywanych na rozwinięcie produkcji rolniczej;
- koncentrowały fundusze pieniężne członków kas;
- regularnie rozpowszechniały przesłanie oraz zasady spółdzielczości.

W zaborze rosyjskim panowała niezbyt sprzyjająca sytuacja do powstawania spółdzielczości. Do 1905 r. mogły funkcjonować tylko spółdzielnie, które prowadziły swoją działalność na zasadach dobroczynności. Przez długi czas obowiązywała zasada, że minister skarbu w Petersburgu wyrażał zgodę na zatwierdzenie statutu nowo powstałej

¹⁷ F. Kolbusz, *Idea Franciszka Stefczyka a współczesność*, „Bank Spółdzielczy” 1997, nr 8, s. 8.

spółdzielni kredytowej. W Rosji zakładano i prowadzono cztery typy instytucji kredytowych. Początkowo działały one na podstawie kodeksu cywilnego Napoleona i kodeksu handlowego z 1807 r. W 1895 r. wydano specjalne prawo dotyczące instytucji drobnego kredytu, które zmieniono w 1904 r., co wpłynęło na znaczne zwiększenie liczby spółdzielni kredytowych w Królestwie Polskim. Odnosiła się do nich także ustawa z dnia 4 marca 1906 r. Prawo o stowarzyszeniach i związkach. Charakterystykę instytucji kredytowych w zaborze rosyjskim przedstawia tabela 5.

Tabela 5.
Rodzaje instytucji kredytowych w zaborze rosyjskim

Institucje kredytowe organizowane na wzór banków ludowych Schulzego	Institucje kredytowe organizowane na wzór kas Raiffeisena
Kasy pożyczkowe przemysłowców , które zrzeszały drobnych przemysłowców, kupców oraz rzemieślników; pierwsza taka instytucja powstała w 1870 r. w Warszawie pod nazwą Kasa Pożyczkowa Przemysłowców Warszawskich.	Towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe (lub drobnego kredytu), które obsługiwały przeważnie rolnictwo, handel i rękodzieło, wolne zawody oraz drobny przemysł; pierwsze takie towarzystwo założono w Grójcu w roku 1872 pod nazwą Towarzystwo Zaliczkowo-Wkładowe.
Towarzystwa wzajemnego kredytu były przeznaczone dla zamożniejszych grup społeczeństwa do prowadzenia bardziej złożonych operacji kredytowych, nie podlegały żadnym ograniczeniom materialnym lub formalnym; najwcześniej powstało Warszawskie Towarzystwo Kredytu Wzajemnego z 1871 r.	Towarzystwa kredytowe stanowiące odmianę towarzystw kredytowych, różniły się od nich brakiem udziałów członkowskich, kapitał zakładowy tworzony był z zaciągniętych kredytów w innych instytucjach finansowych lub z ofiarowanych funduszy; zakładano je po roku 1889.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Żabiński, *Banki spółdzielcze w Polsce w świetle prawa spółdzielczego i bankowego*, Warszawa: Zakład Wydawnictw CZSR, 1978, s. 18.

Duża różnorodność form organizacyjnych nie sprzyjała kooperacji wewnątrz ruchu spółdzielczego, co skutkowało wykształceniem dwóch głównych typów spółdzielni kredytowych¹⁸:

- towarzystw pożyczkowych (kredytowych), które były bezudziałowymi stowarzyszeniami systemu Raiffeisena;
- towarzystw udziałowo-pożyczkowych, w których kapitał zakładowy powstawał z udziałów członkowskich (wzorowane na systemie Schulzego).

Rozwój spółdzielni finansowych w zaborze rosyjskim nie był harmonijny, co przedstawiają tabele 6 i 7.

¹⁸ T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze...*, s. 36.

Tabela 6.
Rozwój towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych (systemu Schulzego)
w zaborze rosyjskim w latach 1903-1911 (dane finansowe w mln zł)

Rok	Liczba towarzystw	Liczba członków	Kapitał udziałowy	Wkłady	Pożyczki
1903	92	62 818	11,61	23,99	34,83
1908	243	138 299	24,60	72,65	87,53
1910	408	248 440	39,17	138,41	154,43
1914 a)	715	-	-	-	-

a) stan na 1 czerwca

dane finansowe przeliczono według parytetu z 1927 r.: 1 rubel = 4,55 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Michalski, *Polskie kooperatywy...*, s. 77, 82.

Tabela 7.
Rozwój towarzystw kredytowych (bezudziałowych, systemu Raiffeisena)
w zaborze rosyjskim w latach 1903-1914 (dane finansowe w mln zł)

Rok	Liczba towarzystw	Liczba członków	Pożyczki	Lokaty i gotówka	Kapitał zakładowy	Kapitał zasobowy	Zysk
1903	13	8 123	2,07	0,24	0,25	0,04	0,03
1911	38	48 857	17,67	3,35	0,62	0,42	0,31

dane finansowe przeliczono według parytetu z 1927 r.: 1 rubel = 4,55 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Michalski, *Polskie kooperatywy...*, s. 86.

Zaborcy walczyli, w sposób jawny lub ukryty, z powstawaniem spółdzielczych instytucji finansowych. Pomimo to aktywnie rozwijały się różnorodne typy spółdzielni kredytowych i kas oszczędnościowych. Wzrost liczby spółdzielni kredytowych wpłynął na zanik lichwy na terenach wszystkich zaborów oraz zwiększenie dostępności do kredytu. Nie można również zapomnieć o ich roli społecznej. Ich działalność była wykorzystywana jako element walki z zaborcą o tożsamość narodową.

ROZWÓJ SPÓŁDZIELNI FINANSOWYCH W LATACH 1918-1989

I wojna światowa przyniosła Polsce powrót na mapę Europy, ale również duże zniszczenia wojenne i problemy ze zjednoczeniem ziem, które były pod zaborami trzech mocarstw przez 123 lata. Polska spółdzielczość kredytowa aktywnie brała udział w działaniach na rzecz jednoczenia oraz odbudowy kraju, mimo że sytuacja jej była bardzo ciężka. W wyniku działań wojennych majątek tych instytucji został zniszczony lub rozgrabiony, przepadły środki zgromadzone w innych bankach lub też dłużnicy stali się niewypłacalni. Dodatkowo niesprzyjającymi czynnikami były głód, bezrobocie oraz brak jednolitych podstaw prawnych działania spółdzielni kredytowych.

Przełomowym momentem w rozwoju spółdzielczości, w tym również kredytowej, w Polsce było uchwalenie przez Sejm RP 29 października 1921 r. ustawy o spółdzielniach. Obowiązywała ona od 1922 r. i była parokrotnie nowelizowana. Ważnym momentem w kierunku konsolidacji kredytowej było utworzenie w 1924 r. dwóch organizacji spółdzielczych, które zrzeszały spółdzielcze związki rewizyjne obejmujące spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe, to jest¹⁹:

- Unii Związków Spółdzielczych w Polsce, działającej na zasadach Schulzego, która była finansowana przez Bank Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu;
- Zjednoczenia Związków Spółdzielni Rolniczych RP, które działało na zasadach Raiffeisena i było finansowane przez Centralną Kasę Spółek Rolniczych w Warszawie.

W 1934 r. obie instytucje połączyły się i utworzono jeden związek o nazwie Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych, który obejmował 666 banków ludowych, 2 681 Kas Stefczyka. Natomiast 303 spółdzielnie kredytowe, przeważnie pracownicze, utworzyły Związek Spółdzielni i Zrzeszeń Pracowniczych.

W okresie II RP wyodrębniły się podstawowe rodzaje spółdzielni kredytowych²⁰:

- powszechne spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe, które obsługiwały całą ludność, łączyły zasady spółdzielni Raiffeisena i Schulzego;
- rolnicze spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe, zwane Kasami Stefczyka;
- urzędnicze spółdzielnie oszczędnościowo-kredytowe;
- pracownicze spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe;
- inne, np. ogrodnicze.

Liczbę funkcjonujących kas oszczędnościowo-rolniczych ogółem oraz Kas Stefczyka w latach 1930-1938 przedstawia tabela 8.

¹⁹ T. Wyszomirski, *Tendencje przeobrażeń strukturalnych polskiej spółdzielczości bankowej. Część I – rys historyczny*, „Bank i Kredyt” 1992, nr 3, s. 3.

²⁰ T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze...*, s. 39.

Tabela 8.
**Rozwój spółdzielczych kas oszczędnościowo-
 -kredytowych w Polsce w latach 1930-1938**

Rok	Liczba spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych		Liczba członków spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych w tys.	
	ogółem	w tym kredytowo-rolnicze	ogółem	w tym spółdzielni kredytowo-rolniczych
1930	5 250	3 455	1 668	743
1931	5 440	3 572	1 655	772
1932	5 437	3 551	1 628	764
1933	5490	3602	1 553	750
1934	5 153	3 510	1 469	758
1935	5 243	3 535	1 469	762
1936	5 423	3 649	1 471	774
1937	5 517	3 686	1 515	813
1938	5 597	3 707	-	-

Źródło: *Mały rocznik statystyczny 1939*, za: F. Skalniak, *Zarys historii polskiej spółdzielczości kredytowej*, Kraków: Akademia Ekonomiczna, 1992, s. 58.

W czasie wielkiego kryzysu gospodarczego w Polsce w latach 1929-1934 liczba spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych zmniejszyła się ogólnie o 2,04%, a liczba członków spadła o 11,93%. Odmiennie kształtowała się sytuacja Kas Stefczyka. W tym samym okresie liczba kas zwiększyła się o 2,3%, a liczba członków o wzrosła o 2,02%. Po końcu recesji można zauważyć dynamiczny rozwój kas, o czym świadczy znaczny wzrost ich liczby oraz członków. Były one uważane za poważną konkurencję dla banków komercyjnych, pomimo że ich obroty były niższe niż instytucji bankowych. Jednakże pozycja instytucji drobnego kredytu w II Rzeczypospolitej uległa osłabieniu w porównaniu do okresu przedwojennego. O ile w 1913 r. udział tych instytucji na rynku kredytu krótkoterminowego wynosił ponad 50%, to w okresie 20-lecia międzywojennego spadł o połowę. Zmianę tę przedstawia tabela 9.

Tabela 9.
Kredyty krótkoterminowe w 1929 i 1938 r.

Wyszczególnienie	1929 r.	1938 r.
w mln zł (według parytetu z 1927 r.)		
Ogółem	3 745,7	2 875,2
Bank Polski	781,2	1 024,7
Banki państwowe (BGK, PBR, PKO)	502,8	385,3
Banki prywatne	1 592,7	711,2
Instytucje drobnego kredytu, w tym:	869,0	754,0
Banki komunalne i komunalne kasy oszczędności	365,0	454,0
Gminne kasy oszczędnościowo-pożyczkowe	22,0	20,0
Spółdzielnie kredytowe	482,0	280,0
w %		
Ogółem	100,0	100,0
Bank Polski	20,9	35,7
Banki państwowe (BGK, PBR, PKO)	13,4	13,4
Banki prywatne	42,5	24,7
Instytucje drobnego kredytu, w tym:	23,2	26,2
Banki komunalne i komunalne kasy oszczędności	9,7	15,8
Gminne kasy oszczędnościowo-pożyczkowe	0,6	0,7
Spółdzielnie kredytowe	12,9	9,7

Źródło: C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Od banku pobożnego...*, s. 19.

Podczas II wojny światowej polskie spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe zostały całkowicie zlikwidowane. Jedynie na terenie Generalnej Guberni funkcjonowały nieliczne kasy i były pod niemiecką kontrolą. Likwidacji uległy także kasy, które działały na terenach zaanektowanych przez Związek Radziecki we wrześniu 1939 r.

Działalność kas na terenie Generalnej Guberni była znacznie ograniczona. Do 1943 r. przetrwało 1 152 spółdzielni, z liczbą 371 tys. członków, a do początku 1945 r. pozostało ich tylko 952. Zdecydowaną większość miały Kasy Stefczyka²¹. Dużo osób związanych ze spółdzielczością kredytową brało udział w ruchu oporu i prowadziło działalność konspiracyjną.

W latach 1945-1989 system gospodarczy kraju został podporządkowany zadaniom politycznym. Zmiany dotyczyły całej ekonomiki kraju, w tym również systemu finansowego. W tym okresie można wyróżnić pięć podstawowych etapów rozwoju

²¹ W. Boguta, Z. Gumkowski, M. Martynowski, A. Piechowski, *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, Warszawa: KRS, 2011, s. 41.

spółdzielczych instytucji finansowych. Jest to podyktowane odmiennymi rozwiązaniami organizacyjno-prawnymi²²:

- I etap: 1945-1947 – odbudowa polskiej spółdzielczości bankowej po zniszczeniach wojennych,
- II etap: 1948-1956 – działalność Gminnych Kas Spółdzielczych,
- III etap: 1956-1975 – działalność Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych,
- IV etap: 1975-1989 – działalność Banków Spółdzielczych zrzeszonych w Banku Gospodarki Żywnościowej,
- V etap: od roku 1989 początek reformy spółdzielczego sektora bankowego, która zapoczątkowała przekształcenia i dostosowanie do warunków gospodarki rynkowej.

W pierwszych latach po II wojnie światowej rozpoczął się okres reaktywowania spółdzielczości bankowej. W Manifeście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego zapisano, że „państwo popierać będzie szeroki rozwój spółdzielczości”. Zostały powołane do życia przedwojenne spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe. Zrzeszały się one w powstałym w 1944 r. w Lublinie Związku Rewizyjnym Spółdzielni RP, a ich centralami finansowymi były kolejno:

- dla spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych funkcjonujących na wsi: Państwowy Bank Rolny i Centralna Kasa Spółek Rolniczych,
- dla spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych funkcjonujących w mieście: Bank Związku Spółek Zarobkowych oraz Bank Spółdzielczy „Społem”.

1 stycznia 1946 r. utworzono Bank Gospodarstwa Spółdzielczego, który powstał w wyniku połączenia Banku Spółdzielczego „Społem” oraz Centralnej Kasy Spółek Rolniczych. W tym okresie funkcjonowały także dwa inne banki spółdzielcze: Bank Spółdzielczy Farmaceutów w Warszawie, a także Bank dla Produktywizacji Żydów w Warszawie. Taka sytuacja przetrwała do 1948 r.²³ Rozwój spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych przedstawia tabela 10.

Tabela 10.
Rozwój spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych w latach 1946 i 1948

Rok	Liczba spółdzielni	Liczba członków w tys.	Suma udziałów w mln zł	Pożyczki krótkoterminowe w mln zł
1946	1227	349	2,2	20
1948	1479	489	14,3	102

Źródło: opracowanie własne na podstawie *XX lat Polski Ludowej*, Warszawa: PWE, 1964, s. 451.

²² *Banki spółdzielcze w Polsce*, Warszawa: Komisja Nadzoru Bankowego, 2006, s. 13.

²³ T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze...*, s. 44-45.

W 1948 r. wydano trzy dekrety, na podstawie których gruntownie zreformowano system bankowy w Polsce. Zlikwidowano wszystkie wcześniej funkcjonujące instytucje kredytowe, z wyjątkiem NBP, i utworzono na ich miejsce nowe. Ustawodawca upoważnił spółdzielnie kredytowe do wykonywania czynności bankowych. Mogły one prowadzić działalność jako:

- gminne kasy spółdzielcze, podporządkowane Bankowi Rolnemu,
- pracownicze kasy spółdzielcze, podporządkowane Powszechnej Kasie Oszczędności,
- miejskie spółdzielnie kredytowe, podporządkowane Bankowi Rzemiosła i Handlu.

Na podstawie zarządzenia Ministra Skarbu powstało 1 255 Gminnych Kas Spółdzielczych, których rola była ograniczona. Od 1950 r. mogły zajmować się działalnością rozliczeniową, a ostatecznie zajęły się obsługą kredytową indywidualnych gospodarstw oraz obsługą finansową wsi. Liczbę GKS zawiera tabela 11.

Tabela 11.
Gminne kasy spółdzielcze w latach 1950-1956

Rok	Liczba	Członkowie w tys.
1950	1 256	611
1953	1 356	802
1955	1 279	918
1956	1 285	1 003

Źródło: J. Piętka (red.), *Krótki zarys historii polskiej spółdzielczości bankowej*, Warszawa: 1993, s. 6 (maszynopis), [za:] T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze...*, s. 46.

Z czasem miejskie spółdzielnie kredytowe zostały w całości przejęte przez Bank Rzemiosła i Handlu, który został zlikwidowany 31 grudnia 1950 r. Podobny los spotkał pracownicze kasy spółdzielcze. 1 kwietnia 1949 r. zostały one podporządkowane i przejęte przez bank państwowy PKO, a następnie z dniem 30 kwietnia 1954 r. przekształcono je w kasy zapomogowo-pożyczkowe, które były podporządkowane radom zakładowym związków zawodowych w przedsiębiorstwach²⁴.

Zasadnicze zmiany w polityce państwa dotyczącej spółdzielczości finansowej przyniósł 1956 r., kiedy to Prezydium Rządu zatwierdziło nowy statut dla spółdzielni kredytowych, którego celem było przywrócenie spółdzielczo-samorządowego charakteru

²⁴ *Ibidem*, s. 46.

spółdzielczości bankowej. Statut ten wprowadził nową powszechną nazwę – Kasa Spółdzielcza. Od 1956 r. przywrócono kasom spółdzielczym możliwość prowadzenia działalności oszczędnościowej we własnym imieniu. W 1957 r. przywrócono Gminnym Kasom Spółdzielczym dawną nazwę „spółdzielnia oszczędnościowo-pożyczkowa”. Ustawa Prawo bankowe z dnia 13 kwietnia 1960 r. określiła status i zakres działalności spółdzielni oszczędnościowo-kredytowych. Uprawniła do posługiwania się nazwą „bank” z dodatkiem „spółdzielczy” lub „ludowy”. Zmiany, jakie dokonały się w tym czasie, przywróciły spółdzielniom oszczędnościowo-pożyczkowym ich spółdzielczy charakter. Stały się one dość znaczącym elementem systemu bankowego. Rozpoczęto obsługę jednostek gospodarki uspołecznionej oraz włączono je w realizację narodowego planu gospodarczego²⁵. Miały one charakter otwarty, tzn. każdy mógł z ich usług korzystać, nie będąc ich członkiem. Dynamiczny rozwój SOP przedstawia tabela 12.

Tabela 12.
Spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe w latach 1956-1975

Rok	Liczba	Członkowie w tys.
1956	1 285	1 002
1960	1 359	1 883
1965	1 636	2 782
1970	1 645	3 330
1975	1 664	3 463

Źródło: J. Piętka (red.), *Krótki zarys...*, s. 22, [za:] T. Orzeszko, *Banki spółdzielcze...*, s. 51.

Kolejna reforma systemu bankowego miała miejsce w 1975 r. 12 czerwca uchwalono nowe prawo bankowe, które wprowadziło wiele zmian. Jedną z istotnych reform było przekształcenie, na podstawie artykułu 59 ust. 1, istniejących spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych w banki spółdzielcze. Zmiana ta ściślej włączyła nowe instytucje do polskiego systemu bankowego jako najniższy element systemu bankowego, którego podstawę stanowiły banki państwowe. Powołano również państwowo-spółdzielczy Bank Gospodarki Żywnościowej, który powstał z połączenia Centralnego Związku Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych oraz Banku Rolnego. W 1982 r. uchwalono ustawy Prawo bankowe i Prawo spółdzielcze, które zapewniły bankom spółdzielczym całkowitą samodzielność. Tak stworzona struktura systemu bankowego przetrwała do roku 1989.

²⁵ *Ibidem*, s. 50.

ODRODZENIE IDEI SAMOPOMOCY FINANSOWEJ W CZASIE TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ

Transformacja systemowa spowodowała wiele zmian społecznych, politycznych, gospodarczych, w tym także w systemie bankowym. Prawo bankowe z 31 stycznia 1989 r. zwiększyło autonomię poszczególnych banków oraz rozszerzyło zakres i przedmiot działania. Banki spółdzielcze w swojej działalności po 1989 r. popełniły wiele błędów. Doprowadziło to do likwidacji kilkudziesięciu z nich.

Zmiany ustrojowe w Polsce po 1989 r. zainicjowały powrót do idei samopomocy finansowej i powstanie instytucji oszczędnościowo-kredytowych. Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych podjęła się opracowania i wdrożenia programu organizacji polskich kas, wzorowanych na amerykańskich związkach kredytowych.

Początek funkcjonowania kas datuje się na 1992 r. 31 sierpnia uruchomiono pierwszą Spółdzielczą Kasę Oszczędnościowo-Pożyczkową w Elektrociepłowni „Gdańsk”. Swoją działalność opierała na przepisach ustawy o związkach zawodowych. 19 grudnia 1992 r. minister finansów wydał rozporządzenie w sprawie pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych oraz spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych w zakładach pracy²⁶, w którym szczegółowo określił zasady ich funkcjonowania. Spółdzielcza kasa mogła powstać i prowadzić działalność tylko na terenie przedsiębiorstwa. Następne tego typu instytucje powstawały w całej Polsce jako alternatywa dla banków komercyjnych oraz pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych.

Momentem przełomowym w rozwoju spółdzielni finansowych był rok 1995, kiedy 14 grudnia Sejm uchwalił ustawę o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych. Część zakładowych kas zapomogowo-pożyczkowych przekształciła się w spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, które należały do swoich członków. Łączyło ich wspólne oszczędzanie oraz pożyczanie sobie pieniędzy w ramach kasy²⁷. Wraz z wejściem w życie ustawy zaczęto zakładać wielośrodkowe SKOK-i. Pierwszą kasą, która powstała w oparciu o przepisy nowej ustawy 12 czerwca 1996 r., była Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa przy parafii św. Antoniego w Gdańsku-Brzeźnie.

Lata 90. XX w. to okres dynamicznego rozwoju kas kredytowych w Polsce. Ustawodawca z tego względu zdecydował się uchwalić 5 listopada 2009 r. nową ustawę o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych, która weszła w życie 27 października 2012 r. Jest ona bardzo obszerna, w istotny sposób zmienia zasady działania kas, w kompleksowy sposób określa zasady tworzenia, organizacji oraz działalności

²⁶ E. Wawrzyńczuk-Nathali, B. Piasecka-Janowicz, *Spółdzielcze kasy...*, s. 82-83.

²⁷ *Wyniki finansowe spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych 2006-2010*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011, s. 11-12.

spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych, jak również zasady sprawowania nadzoru nad nimi. Wprowadzone zmiany są przedmiotem rozważań w kolejnych artykułach.

PODSUMOWANIE

Rozwój historyczny polskiej spółdzielczości kredytowej ma bardzo długą tradycję, a jej początki sięgają czasów średniowiecza. Działalność prowadzona była w różnych formach organizacyjnych i opierała się na zaadaptowanych wzorcach zagranicznych. Prekursorami polskiej spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej były osoby duchowne, które chciały pomóc ubogiej ludności oraz walczyły z lichwą. W czasie zaborów społecznicy, tacy jak np. dr Franciszek Stefczyk, organizowali różne formy spółdzielczych instytucji kredytowych, co wynikało z obowiązującego prawa zaborców. Ruch spółdzielczy przez 123 lata zaborów Polski pełnił, oprócz funkcji ekonomicznych, także funkcje patriotyczne. Równie istotny był wkład ruchu spółdzielczości finansowej w odbudowę i jednoczenie kraju po zakończeniu I wojny światowej.

Po II wojnie światowej reaktywowano spółdzielczość kredytową, która poniosła straty zarówno w zasobach ekonomicznych, jak i ludzkich w wyniku działań wojennych. W czasach gospodarki socjalistycznej państwo ingerowało w działalność kas kredytowych, ograniczając ich samorządność. W 1975 r. zlikwidowano działające SOP-y, przekształcając je w banki spółdzielcze. Trzeba było czekać kolejne 20 lat, aby można było organizować samopomoc finansową w formie SKOK-ów, które cieszyły się zaufaniem Polaków.

BIBLIOGRAFIA

- Banki spółdzielcze w Polsce*, Warszawa: Komisja Nadzoru Bankowego, 2006.
- Boguta W., Gumkowski Z., Martynowski M., Piechowski A., *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, Warszawa: KRS, 2011.
- Bryniarska T., *Polska spółdzielczość kredytowa na rynkach konkurentów i kooperantów (ze szczególnym uwzględnieniem spółdzielczości kredytowej na Opolszczyźnie)*, Opole: Uniwersytet Opolski, 1999.
- Chmielewski Z., *Kasy Stefczyka a Banki Ludowe*, Lwów–Kraków–Warszawa–Wilno–Katowice–Toruń: ZZSRRP, 1926.
- Głąbiński S., *Wykład ekonomiki społecznej wraz z zarysem polityki ekonomicznej z historią ekonomiki*, Lwów: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, 1913.

- Gniewek J., *Zarządzanie strategiczne w sektorze banków spółdzielczych w Polsce w okresie transformacji*, Kraków: ZNAR im. H. Kołłątaja, 2003.
- Gostomski E., *Europejskie banki spółdzielcze*, „Gazeta Bankowa” 2006, nr 46, s. 12.
- Gostomski E., *Narodziny spółdzielczości kredytowej w Europie i rozwój banków spółdzielczych w Polsce*, [w]: A. Szelańska (red.), *Współczesna bankowość spółdzielcza*, Warszawa: CeDeWu, 2011.
- Kłapkowski T., *Patronackie spółdzielnie rolnicze w Małopolsce*, Kraków: Spółdzielczy Instytut Naukowy, 1927.
- Kłapkowski T., *Spółdzielnie rolnicze w województwach centralnych i wschodnich*, Warszawa: WZZSRP, 1928.
- Kolbusz F., *Idea Franciszka Stefczyka a współczesność*, „Bank Spółdzielczy” 1997, nr 8, s. 8.
- Kuliszer J., *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1961.
- Lamenta L., *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe w systemie instytucji finansowych*, Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 1997.
- Leszczyńska C., Lisiecka Ł., *Od banku pobożnego do banków państwowych i prywatnych. Banki w Polsce, ich rola ekonomiczna, społeczna i kulturowa* [online], s. 2, http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/leszczyńska_lisiecka.pdf, dostęp: 10.03.2013.
- Michalski J., *Polskie kooperatywy kredytowe i kasy oszczędnościowe. Rozwój i stan obecny na obszarze ziem polskich*, Lwów: Skł. gł. Księgarnia Gubrynowicza i Syna, 1914.
- Morawski W., *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa: MUZA SA, 1998.
- Orzeszko T., *Banki spółdzielcze w Polsce. Ekonomiczne i finansowe warunki rozwoju*, Poznań: WSB, 1998.
- Ossowski J., *Instytucje „mikrokredytowe” w dawnej Polsce*, [w]: E. Ostrowska, J. Ossowski (red.), *Rynki finansowe. Mikrofinanse*, Sopot: Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych, 2009, s. 748.
- Ossowski J., *Jatmużna i kredyt*, Sopot: Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych, 2005.
- Ruczkowski P., *Komunalne kasy oszczędnościowe w Drugiej Rzeczypospolitej: ustrój prawny i działalność*, Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza, 2010.
- Sochociński S., *Podstawy i zasady spółdzielczości kredytowej w Polsce Ludowej w świetle doświadczeń wielkopolskiego systemu spółdzielczego*, Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 1984.
- Szambelańczyk J., *Banki spółdzielcze w Polsce w procesach zmian gospodarczych*, Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2006.

- Wawrzyńczuk-Nathali E., Piasecka-Janowicz B., *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe – historia i perspektywy*, [w]: P. Ruczkowski, B. Rutkowski (red.), *Prawne i ekonomiczne problemy funkcjonowania spółdzielczości finansowej na przełomie XX i XXI wieku*, Kielce: WSEiP im. prof. E. Lipińskiego, 2011, s. 79.
- Witalec R., *Porównanie działalności spółdzielni kredytowych systemów Schulzego i Raiffeisena*, „Pieniądze i Więź” 2004, nr 3, s. 94-98.
- Wyniki finansowe spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych 2006-2010*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011.
- Wyszomirski T., *Tendencje przeobrażeń strukturalnych polskiej spółdzielczości bankowej. Część I – rys historyczny*, „Bank i Kredyt” 1992, nr 3, s. 3.
- XX lat Polski Ludowej*, Warszawa: PWE, 1964.
- Żabiński Z., *Banki spółdzielcze w Polsce w świetle prawa spółdzielczego i bankowego*, Warszawa: Zakład Wydawnictw CZSR, 1978.
- Żelechowski A., *Rozprawa o spółdzielczości kredytowej w Polsce*, Tarnów: Zrzeszenie Urzędników B.G.K., 1932.

ZARYS HISTORII SAMOPOMOCY FINANSOWEJ W POLSCE DO KOŃCA XX WIEKU

Streszczenie

W tekście zaprezentowano historyczny rys rozwoju różnych form idei samopomocy finansowej w Polsce na przestrzeni ponad 450 lat. Historia współczesnej spółdzielczości kredytowej datowana jest na XIX w., kiedy to w Niemczech powstają spółdzielnie kredytowe Schulzego i Raiffeisena. Kasy te były zakładane w Polsce, a ich działalność związana jest z burzliwymi dziejami naszego kraju. Obecnie funkcjonują dwa typy spółdzielni finansowych: banki spółdzielcze oraz spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, które mają wspólne korzenie sięgające średniowiecza. Pomiędzy nimi występuje jednak wiele różnic dotyczących zasad funkcjonowania. Instytucje te są ważnymi elementami rynku finansowego i wiedza dotycząca ich genezy jest niezbędna do pełnego zrozumienia ich istoty. W artykule posłużono się metodą analizy piśmiennictwa. Uzasadnieniem podjęcia tematu jest znikoma wiedza społeczeństwa dotycząca powstania spółdzielni kredytowych.

Słowa kluczowe: banki spółdzielcze, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe

AN OUTLINE OF THE HISTORY OF FINANCIAL SELF-HELP IN POLAND UNTIL THE END OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The text presents a historical outline of the development of various forms of the idea of financial self-help in Poland over 450 years. The history of modern credit cooperatives dates back to the 19th century, when Schulze and Raiffeisen credit cooperatives were established in Germany. These funds were established in Poland and their activities are related to the turbulent history of our country. Currently, there are two types of financial cooperatives: cooperative banks and credit unions, which have common roots dating back to the Middle Ages. However, there are many differences between them regarding the principles of operation. These institutions are important elements of the financial market and knowledge of their origins is necessary to fully understand their essence. The article uses the literature analysis method. The justification for taking up the topic is the society's scant knowledge of the creation of credit cooperatives.

Keywords: cooperative banks, credit unions

Cytuj jako:

Bąkowski M., *Zarys historii samopomocy finansowej w Polsce do końca XX wieku*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2024, nr 2(81), s. 79-101 DOI: 10.26399/meip.2(81).2024.10/m.bakowski

Cite as:

Bąkowski M. (2024). 'An Outline of the History of Financial Selfhelp in Poland until the End of the 20th Century'. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 2(81), 79-101 DOI: 10.26399/meip.2(81).2024.10/m.bakowski